

received: 2012-01-31
original scientific article

UDK 94:341.324(497.4)''1941/1945''

ITALIJANSKA IN NEMŠKA OKUPACIJA SLOVENIJE MED DRUGO SVETOVNO VOJNO – NEKATERI PRIMERJALNI VIDIKI NJUNE ZAČETNE OKUPACIJSKE POLITIKE

Bojan GODEŠA

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: bojan.godesa@inz.si

IZVLEČEK

Avtor v prispevku obravnava začetno italijansko in nemško okupacijsko politiko v Sloveniji. Skozi primerjalno analizo ugotovi, da sta se sprva njuni okupacijski politiki razlikovali predvsem v tem, kako doseči strateški cilj, tj. raznaroditev slovenskega prebivalstva. Medtem ko so nemške okupacijske oblasti, ki so štele zasedeno slovensko ozemlje za svoje nacionalno območje, že takoj nasilno začele ponemčevati domače prebivalstvo, pa so si italijanske oblasti v Ljubljanski pokrajini zastavile svojo politiko, ki naj bi privedla do poitalijančenja, bolj dolgoročno in so v začetku Slovencev tudi priznavale poseben položaj. Sčasoma pa se je italijanska okupacijska politika do domačega prebivalstva iz različnih razlogov vse bolj zaostrovala in se po nasilnosti v očeh Slovencev ni več bistveno razlikovala od nacistične.

Ključne besede: Slovenija, okupacija 1941–1945, okupacijska politika, raznarodovanje, nasilje

L'OCCUPAZIONE ITALIANA E TEDESCA DELLA SLOVENIA DURANTE LA SECONDA GUERRA MONDIALE – ALCUNI ASPETTI COMPARATIVI DELLE DUE POLITICHE INIZIALI DI OCCUPAZIONE

SINTESI

L'autore dell'intervento affronta il tema delle politiche di occupazione adottate dagli italiani e dai tedeschi nella fase iniziale dell'occupazione della Slovenia. Attraverso un'analisi comparativa delle due politiche, l'autore dimostra come, nella fase iniziale, le due politiche si distinguevano principalmente nei metodi adottati per raggiungere l'obiettivo strategico, ossia la "snazionalizzazione" della popolazione slovena. Mentre le autorità occupanti tedesche, secondo le quali il territorio occupato sloveno faceva parte del loro territorio nazionale, iniziarono subito con il processo di germanizzazione della popolazione locale in maniera più violenta, le autorità italiane iniziarono ad attuare la propria politica di occupazione nella Provincia di Lubiana, la quale avrebbe dovuto portare all'italianizzazione della popolazione in modo più graduale, riconoscendo persino

uno status speciale agli sloveni. Col passare del tempo e per svariati motivi, la politica di occupazione italiana divenne sempre più severa e dal punto di vista degli sloveni fu pressoché pari a quella dei nazisti, per quanto riguarda il livello di violenza utilizzato.

Parole chiave: Slovenia, occupazione 1941–1945, politica di occupazione, snazionalizzazione, violenza

I.

Za uvodno razmišljanje sem si izbral dve izjavi, ki dobro ponazarjata različna začetna izhodišča nacističnega in fašističnega okupatorja pri vzpostavitvi okupacijskih režimov na slovenskem ozemlju po kratki aprilski vojni leta 1941. Prva je veliki večini v Sloveniji vsem dobro poznana Hitlerjeva izjava ob njegovem prihodu v Maribor, v kateri naj bi nemški voditelj dejal: »Naredite mi to deželo spet nemško!« (»Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!«). Mussolini pa je glede ustanovitve Ljubljanske pokrajine izjavil v Gorici poleti 1942: »Pokrajini smo dali statut zato, ker nimamo za nacionalno ozemlje to, kar je onkraj alpskega grebena, razen primerov, ki so posebnega značaja.« (Ferenc, 1987, 408)

V skladu z gornjo Hitlerjevo izjavo nacistični okupator na zasedenem ozemlju Slovincem kot narodu ni priznaval pravice do obstoja. Njegov cilj je bil ponemčenje zasedenih krajev. Nacistični raznarodovalni program je izhajal iz teorije o treh slojih prebivalstva na zasedenem ozemlju: narodno zavednih Slovincih, vindišarjih in Nemcih. Raznarodovanje je temeljilo na podmeni, da je večina slovenskega prebivalstva, kar je zlasti veljalo za Štajersko, nekoliko manj pa za Gorenjsko, vindišarjev. Ti naj bi bili Nemcem sorodni po krvi, rasi in kulturi. Načrtovalci raznarodovalne politike so menili, da jih je treba le še naučiti nemškega jezika, pa bodo postali Nemci. Nacisti sicer niso izumili vindišarske teorije, ta je plod idej nemških koroških nacionalistov, a je bila prvič v zgodovini ljudskih štetij na Koroškem kot posebna kategorija uporabljena v ljudskem štetju leta 1939, torej po anšlusu Avstrije. Nacisti so osvajalne težnje utemeljevali z zgodovinskimi razlogi. Zato se je vindišarska teorija zaradi maloštevilnosti Nemcev v teh krajih pokazala za zelo prikladno. Zanj se je navdušil tudi Helmut Carstanjen, med vojno glavni usmerjevalec raznarodovalne politike na slovenskem Štajerskem ter vodja leta 1938 ustanovljenega Inštituta za Nemce na jugovzhodu (Südostdeutsches Institut) v Gradcu. Pri načrtovanju raznarodovalne politike so imeli koroški in štajerski nemški nacionalisti, ki so bili Slovincem že tradicionalno nenaklonjeni, pomembno vlogo. Skupaj z obmejnima uradoma NSDAP (Grenzlandamt NSDAP) v Celovcu in Gradcu je bil inštitut glavno središče, ki je skušalo dati nacistični politiki znanstveno podlago za osvajalne težnje. Pri tem so se opirali na različne teze in opredelitve (nemški kulturni prostor – Kulturboden; nemški življenjski prostor – Lebensraum), s katerimi so skušali utemeljevati vsakokratne zahteve dnevne politike. Nosilce narodne misli v teh krajih je nacistični okupator sklenil najprej odstraniti in onemogočiti, da ne bi ovirali ponemčenja. Med njimi so bili v prvi vrsti slovenski izobraženci. Ti so bili najbolj moteč dejavnik

pri uresničevanju okupatorjevih naklepov. Zamisli o izgonu zavednih Slovencev so se jim porodile že pred vojno, po zasedbi je napočil le čas njihove uresničitve. Ob vdoru v Slovenijo so imeli nacisti zbrane podatke o politični in narodni pripadnosti. Te so zbrali s pomočjo razvejane vohunske mreže, razširjene zlasti med pripadniki nemške manjšine na Slovenskem (Ferenc, 1968).

Kako sistematično so se nacisti v okviru splošne politične usmeritve, ki je stremela po združitvi vseh Nemcev v nacionalni državi, ukvarjali (tudi) s slovenskim ozemljem in njegovim prebivalstvom, priča tudi tajna misija Koroškevega zaupnika Alojzija Kuharja, ki se je v drugi polovici tridesetih let prejšnjega stoletja podal v nacistične ustanove, ki so se ukvarjale z Nemci izven rajha. V teh inštitucijah, kjer se je predstavljajal pod lažno identiteto (kot pripadnik nemške manjšine v Sloveniji), je dobil na vpogled mnoge informacije, ki so kazale, da so nacisti natančno seznanjeni s celotno politično in nacionalno pripadnostjo prebivalstva Dravske banovine (Kuhar, 2001).

Nacistični okupator je začel načrte na zasedenem ozemlju izpolnjevati takoj po zasedbi. Ob prihodu v Maribor (17./18. aprila 1941) je tudi Heinrich Himmler, najodgovornejši v nacistični hierarhiji za vprašanja populacijske, rasne in preseljevalne politike, kot državni komisar urada za utrjevanje nemštva v smernicah za izselitev tujerodnih elementov s področja Štajerske predvidel pod prvo točko takojšen izgon slovenskih izobražencev in nasploh vseh, ki so jih šteli za nacionalno zavedne. Sprva so celo načrtovali izgon tretjine prebivalstva zasedenega ozemlja (220 do 260 tisoč), a so zaradi vojnih razmer dejansko nato uspeli izgnati okoli 80 tisoč Slovencev v Srbijo, v marionetno Neodvisno državo Hrvaško in Nemčijo, nekateri (okrog 17 tisoč) pa so se zatekli v Ljubljansko pokrajino. Kako pomembno je bilo to ozemlje z nacističnega vidika, priča tudi to, da je v Maribor 26. aprila 1941 prišel tudi Hitler osebno, kar je bil njegov edini obisk na področju tedanjega jugoslovanskega ozemlja. Čeprav nacistične oblasti formalno-pravne priključitve zasedenega ozemlja niso nikoli izvedle, pa so ga dejansko v mnogih ozirih zelo temeljito vključile v nacistični red nemške države. Tako so načrtno povsem spremenili upravno ureditev in jo prilagodili nemški ter zamenjali praktično celotno vodstveno strukturo tudi na najnižji lokalni ravni.

Nacisti so imeli torej že pred vojno izdelane raznarodovalne načrte (Helmut Carstanjen, Alois Maier Kaibitsch, posebne inštitucije), ki so se ukvarjali s slovenskim ozemljem in niso oklevali z njihovo izvedbo. Niso pa nacistični strategji imeli že prej izdelanih načrtov o razkosanju in zasedbi celotnega jugoslovanskega ozemlja (Sundhausen, 1982). Tega so po predhodnih Hitlerjevih izjavah prepuščali italijanskemu političnemu vplivu. V načrtih pred okupacijo glede usode Slovenije naj bi tako Nemci sicer prepuščali Slovenijo kot italijansko interesno sfero, severne sosedo naj bi zanimal le mariborski okraj, to je Spodnja Štajerska, ki so jo šteli za nemško nacionalno ozemlje. Ob razmejitvi pa so nato Nemci dobili dvakrat več ozemlja kot Italijani in še industrijsko bolj razvito in z naravnimi viri bogatejše območje.

Na Dunaju sta se 21. in 22. aprila 1941 namreč sestala zunanja ministra Nemčije in Italije – Ribbentrop in Ciano – ter na temelju Hitlerjevih smernic, ki jih je podal glede razkosa jugoslovanske države 3. in 12. aprila 1941, izdelala razmejitev med nemškim

in italijanskim okupiranim ozemljem v Sloveniji. Dejansko je tako usodo slovenskega ozemlja zapečatil Hitler osebno.

II.

Fašistična Italija, po mnenju večine odgovorna za smrt jugoslovanskega kralja Aleksandra, pa se je večkrat zavzemala za razbitje jugoslovanske države, a je bila pri tem strateško osredotočena predvsem na vzhodno jadransko obalo (zlasti Dalmacija) in je v tem pogledu slovensko ozemlje v Jugoslaviji imelo izrazito obrobno vlogo, saj je strateške meje (postojnska vrata) v tem prostoru dobila že po prvi svetovni vojni z ralsko mejo (Bucarelli, 2006, 298–303). Zato pravzaprav pred napadom na Jugoslavijo še ni imela natančno določenega konkretnega načrta, kaj storiti z zasedenim slovenskim ozemljem in kakšno stališče sploh zavzeti do prebivalstva (Cuzzi, 1998). Sicer je že spomladi 1940, ko je postalo vse bolj verjetno, da bo Italija zasedla dele Slovenije in Hrvaške, nastala študija, ki so jo sestavili v IRCE in je vsebovala temeljne smernice delovanja v teh krajih. Delovanje naj bi temeljilo na »kulturonosni« politiki, ki je bila med Slovenci na Primorskem sicer znana že v času pred prvo svetovno vojno. Ta politična usmeritev je izhajala iz predpostavke, da si bo italijanska, na dva tisočletni rimski tradiciji temelječa kultura, podredila slovensko in da se bodo Slovenci sčasoma zlili z njo in s fašističnim duhom (Godeša, 1995, 76–77). Sicer pa se je konkretna odločitev o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine izoblikovala ad hoc, po spletu okoliščin, kjer so se le prilagodili razmeram, ki jih je narekoval Hitler, ki je osebno sprejel odločitev o uničenju in razkosanju jugoslovanske države ter tudi njeno razdelitev. Mussolini je to odkritosrčno komentiral na sestanku v Gorici poleti 1942 z besedami: »Nemci so nam sporočili meje, mi smo lahko to vzeli le na znanje.« (Ferenc, 1987)

Pomembno, a ne odločilno vlogo pri oblikovanju začetne fašistične okupacijske politike v Ljubljanski pokrajini je imelo tudi delovanje slovenske predvojne elite na čelu z banom Dravske banovine dr. Markom Natlačenom. Po zgledu na čas razpadanja habsburške monarhije in nastajanja jugoslovanske države je 6. aprila 1941 ustanovljeni Narodni svet (sestavljene iz predstavnikov predvojnih političnih strank, razen komunistov, katerih prošnjo za vstop so zavrnili) sicer skušal postati politično telo, ki bi aktivno poseglo v tedanje dogajanje, a se v danih razmerah njegova predvidena vloga ni uresničila, slovenski politični dejavniki pa so bili povsem prepuščeni na milost in nemilost zahtevam silam osi, ki so brez vojne napovedi napadle kraljevino Jugoslavijo.

Delovanje katoliškega tabora v prvih mesecih okupacije je bilo povezano z odločitvijo voditeljev Slovenske ljudske stranke in članov tedanje jugoslovanske vlade pod predsedstvom Dušana Simovića, Frana Kulovca in Mihe Kreka, ki sta skušala 5. aprila 1941, torej dan pred napadom na Jugoslavijo, prek slovaškega posredništva v Beogradu pri nemških oblasteh doseči, da bi bila ustanovljena skupna slovensko-hrvaška država ali pa samostojna slovenska država pod nemško zaščito (ADAP, 1969; Stanovnik, 2007). Razlog za tako stališče je bilo razkritje nemških načrtov v zvezi z Jugoslavijo, ki so predvidevali ustanovitev hrvaške države. Pri Kulovcu in njegovih somišljenikih v katoliškem taboru pa je bil prisoten tudi močan dvom, da bo Jugoslavijo še kdaj mogoče

obnoviti. Hkrati pa je takšna umestitev izvirala iz prepričanja o dolgotrajni prevladi sil osi v mednarodnih okvirih. V novih razmerah se je najboljši položaj obetal Hrvatom (predvidena ustanovitev samostojne države), zato se je celotna pobuda usmerila k podobni rešitvi tudi za Slovence, tako da je za tedanji vrh katoliške politike hrvaški primer predstavljal vzor. To je bila nato strateška usmeritev Slovenske ljudske stranke, ki so jo njeni voditelji skušala v prvih mesecih okupacije uresničiti predvsem v domovini, saj v emigraciji to tedaj ni bilo več izvedljivo in glede na razmere tudi ne aktualno. V skladu s to usmeritvijo je skušal v Ljubljani ban Dravske banovine Marko Natlačen prodreti z idejo samostojne slovenske države pod nemško zaščito, a je bil v svojih poskusih neuspešen, ker na nemški strani ni bilo nikakršnega posluha za to pobudo. Kasnejše Natlačeno delovanje (naslonitev na Italijane in poskus vzpostavitve vlade pod Mussolinijevo zaščito, ustanovitev konzulte in njen obisk v Rimu pri papežu in Mussoliniju, ponoven poskus navezave stikov s Hitlerjem) je pomenilo nadaljevanje s strani Kulovca in Kreka začete pobude, ki je izvirala iz prepričanja o dolgotrajnosti prevlade sil osi ter prepričanja, da v takih razmerah obnove Jugoslavije ni verjetna. To je pomenilo dejansko priznavanje debelacije Jugoslavije, kar je bilo v nasprotju s stališčem mednarodne zavezniške skupnosti in s tem tudi jugoslovanske vlade v emigraciji, ki je kljub okupaciji in razkosanju še vedno priznavala mednarodnopravni obstoj jugoslovanske države. S poskusi pridobiti si podporo na osni strani je Natlačen prenehal šele po obisku v Rimu junija 1941 in še to ne zato, ker bi menil, da je ta politika zgrešena, temveč ker na drugi strani ni bilo nobenega pozitivnega odgovora. Usoda Slovenije je bila zapečatenata že pred napadom na Jugoslavijo, ko je nacistični voditelj Hitler v pripravah na njeno okupacijo posebej poudaril, da Slovenci (in Srbi) nikoli niso bili nemški prijatelji in nato v smernicah 3. in 12. aprila 1941 določil razdelitev jugoslovanskega ozemlja, tako da je bilo Kulovčevo in Natlačeno delovanje že vnaprej obsojeno na neuspeh (Godeša, 2011).

S takim delovanjem predvojne slovenske politične elite so bili na italijanski strani ne le zadovoljni, temveč celo prijetno presenečeni, tako da je Mussolini ob neki priložnosti fašističnemu ministru Giuseppeju Bottaiu celo dejal, da naj Slovenci le ostanejo stoddostno Slovenci (Bottai, 2001), kar gre razumeti predvsem v smislu, da naj opustijo misel na ponovno oživetje jugoslovanske ideje. Dejansko se je ideja tesne naslonitve na fašistično Italijo izoblikovala ad hoc. Sprva je bil Natlačen ob prihodu italijanske vojske v Ljubljano celo neprijetno presenečen in je generala Federica Romera sprejel hladno, šele potem, ko Hitler ni pokazal nobene pripravljenosti za želje tedanje slovenske politične elite in so zavrnilo prošnjo za ustanovitev slovenske države pod nemškim protektoratom, so se predstavniki Narodnega sveta zatekli k fašističnim oblastem (Godeša, 2011). Dolgo časa je v slovenskem zgodovinopisju namreč veljalo, da je bila naslonitev na fašistično Italijo stalnica v prizadevanjih predvojne slovenske politične elite. Pri tem se je sklicevalo na pismo koroškega politika Joška Tischlerja, v katerem ta opisuje srečanje s Korošcem avgusta 1939 v Begunjah, kjer naj bi napovedal smernice slovenskega delovanja v bodoči vojni. V razgovoru naj bi mu predvojni slovenski katoliški voditelj izpričal svojo iskreno jugoslovansko usmeritev, a hkrati opozoril, da bo ob morebitnem napadu Jugoslavija razpadla. Po Tischlerjevem zapisu naj bi tedaj Korošec priporočil, »če pa ni nobene možnosti, da se Jugoslavija obnovi, tedaj vsi pod Italijo, tam boste vzdržali

in pričakovali novo Jugoslavijo» (Jurčec, 1969). Tako stališče je Korošec sprva morda celo res zagovarjal, saj so se spomladi 1940 v mednarodni javnosti pojavljale govorice, da sta si Nemčija in Italija vplivna območja na Balkanu razdelili tako, da je Jugoslavija sodila v italijansko sfero.¹ V ta čas sodi tudi odprtje italijanskega kulturnega inštituta v Ljubljani. Toda po padcu Francije je Koroščeva pronemška usmerjenost povsem jasno razvidna, čeprav seveda to ne izključuje, da je v negotovih in nejasnih razmerah računal tudi z drugačnimi možnostmi. Tako je Korošec v začetku oktobra 1940 zahteval potni list za potovanje v Italijo, ki pa ga ni dobil (Konstantinović, 1998). Zato težko sklepamo, s kakšnimi nameni se je hotel odpraviti v Italijo. Tudi nemški odposlanec von Hassel, ki je konec leta 1940 obiskal države jugovzhodne Evrope z namenom, da preuči možnosti za gospodarsko sodelovanje z Nemčijo, je v svojem poročilu ugotavljal, da naj bi se nekateri Slovenci spogledovali z mislijo, da se vsi združijo pod Italijo in s tem zaščitijo svojo manjšino na Primorskem, ki bo drugače izginila (Boban, 1974). Ta zamisel tudi ni bila povsem nova. Že prvak Slovenske ljudske stranke pred prvo svetovno vojno Ivan Šušteršič se je leta 1919 ukvarjal s takšnimi predlogi (Kacin-Wohinz, Pirjevec, 2000).

Kdo naj bi zagovarjal taka stališča, iz poročila ni razvidno, je pa bilo jeseni 1940, ko je obstajala velika možnost italijanskega napada na Jugoslavijo, tedaj precej osamljeno in dokaj nenavadno, morda pa je šlo celo za vpliv italijanske propagande. Vsekakor poskusov tesnejše navezave stikov z italijansko stranjo ne zasledimo vse do italijanske zasedbe Ljubljane in še to ne takoj. Šele ko je bila po letoletnih prizadevanjih nemška karta že izigrana in Slovenija bolj ali manj že zasedena in razkosana, so se poskušali oprijeti Italijanov kot rešilne bilke.

V kontekstu takšnih okoliščin, kjer strah pred nemško pretnjo po zasedbi še preostalih delov slovenskega ozemlja še ni povsem minil, si Italijani niso delali nikakršnih utvar ter so po reklu »bolje vrabec v roki kot golob na strehi« takoj nastopili z idejo o posebnem položaju slovenskega ozemlja, ki so ga zasedale italijanske vojaške oblasti ter njegovi priključitvi h Kraljevini Italiji. Pri tem so se takoj odpovedali Natlačenu in sodelavcem obljubljeni rešitvi slovenskega vprašanja po slovaškem zgledu, vedoč, da je po dunajskem sestanku zunanjih ministrov neuresničljiva. »Naš del Slovenije postaja italijanska pokrajina s široko prosvetno, finančno in administrativno samoupravo. Naše širokogrudje, v nasprotju z nečloveškim ravnanjem Nemcev, nam more zagotoviti simpatije Hrvatov,« je 26. aprila 1941 zapisal v svoj dnevnik Ciano (1960). Dogodki so se začeli odvijati z neobičajno naglico za tako pomembne odločitve in že 28. aprila 1941 je Mussolini v telefonskem razgovoru Grazioliju, ki je izvedel, da bo postal visoki komisar, razložil načrt priključitve Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji (Ferenc, 1987).

Odločitev je padla in naslednji dan (29. aprila 1941) je Ciano v dnevnik zapisal: »Z Buffarinijem izdelujem politični statut Ljubljanske pokrajine. Statut je zelo liberalen. Služil nam bo za pridobitev simpatij tistega dela Slovenije, ki so ga okupirali Nemci in kjer se dogajajo najmračnejši zločini.« (Ciano, 1960) Priključitev Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji je bila razglašena 3. maja 1941 s kraljevim ukazom št. 291, ki je pokrajini glede na strnjeno slovensko prebivalstvo obljubljal s posebnim statutom za-

1 Slovenec, 3. 4. 1940; O čem sta govorila Hitler in Mussolini na Brennerju.

gotovljen »avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe« (Ferenc, 1987).

V skladu s statutom (4. člen) je Mussolini 26. maja 1941 imenoval tudi sosvet oz. konzulto, sestavljeno iz 14 predstavnikov, »iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva«. To telo naj bi bilo »v pomoč« visokemu komisarju in je imelo zgolj posvetovalno vlogo. Kljub temu so bila ob njenem imenovanju pričakovanja na slovenski strani, da bo delež pri soupravljanju pokrajine znaten, precejšnja. Pri tem v katoliškem taboru niso pozabili še na eno pomembno razsežnost, ki naj bi jo imela ustanovitev konzulte. Po razmišljanju v tisku o pomenu imenovanja sosveta (npr. Slovenski dom) lahko sklepamo, da so v katoliških krogih videli v tem aktu tudi možnost za ureditve svojih družbeno-idejnih pogledov, ki so se v času pred okupacijo že v mnogih elementih načrtno poskušali približati družbeni ureditvi, kakršna je vladala v sosednjih totalitarnih državah. Priključitev Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji naj bi namreč v očeh predvojne slovenske politične elite, zlasti njenega katoliškega dela, ne imela le »zgodovinskega in prelomnega« pomena z nacionalnega vidika, temveč tudi v ideološkem pogledu, z uveljavitvijo načel korporativnega novega reda (Godeša, 2011).

Priznavanje aneksije Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji, ki je bilo v nasprotju z mednarodnim pravom, ki ne dopušča priključitve zasedenega ozemlja pred podpisom mirovne pogodbe, je na najbolj očiten način manifestirala »poklonitvena deputacija« sosveta na čelu z Natlačenom, ki je odšla v začetku junija 1941 v Rim izraziti vdanost in hvaležnost Mussoliniju.

Čeprav so slovenski politiki napravili na Mussolinija in sploh na Italijane izjemen vtis s svojim zavzemanjem za priključitev k Italiji, pa gre njegove izjave o Slovencih kot tudi sploh začetno italijansko zasedbeno politiko v Ljubljanski pokrajini seveda razumeti predvsem v tedanjem okviru odnosov med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo in ne kot nekakšno prelomnico v gledanju fašističnega režima na Slovence. Kljub zavezništvu se je namreč med državama razvila tudi precejšnja tekmovalnost za vpliv (zlasti) v Jugovzhodni Evropi, kar je krepilo tudi obojestransko nezaupanje, na italijanski strani pa predvsem strah zaradi občutka zapostavljenosti v odnosu do nacistične Nemčije (Rodogno, 2003; Burgwyn, 2009). Po drugi strani je treba povedati, da je fašistična Italija zasedla ozemlje Ljubljanske pokrajine v prvi vrsti zato, da bi preprečila nemško zasedbo ozemlja, ki je mejilo na Trst in Gorico, tako da je pri tem niso vodili tako nacionalno čustveno obarvani razlogi kot na vzhodni jadranski obali (v Dalmaciji in Črni gori), ki je bila v italijanski zavesti že tradicionalno pojmovana kot nacionalno interesno območje (Cuzzi, 1998; Verna, 1985). Pravzaprav naj bi od vseh zasedenih ozemelj imeli večjo avtonomijo le Jonski otoki, sicer upravljani po zgledu Ljubljanske pokrajine. Značilna je npr. izjava italijanskega kralja Viktorja Emanuela III. ob aneksiji zasedenih ozemelj: »Toliko bolje, ker je bila Sloveniji podeljena široka avtonomija in jim ni treba služiti vojaške službe. V nasprotnem primeru bi vključitev teh elementov v naše vojaške enote povzročila resnično nevarnost, nepopravljivo slabost.« Italijanski kralj nasploh ni bil naklonjen aneksiji zasedenih ozemelj, čeprav jih je želel privatno obiskati, ker je bil prepričan, da to dejanje ne krepi italijanskega položaja na Jadranu, temveč ga slabi (Gorla, 1959). Po drugi strani je bil eden od ciljev italijanske zasedbe

Ljubljanske pokrajine onemogočiti podporo slovenskemu iredentističnemu delovanju na Primorskem, ki se ga je še naprej skušalo na različne načine zatreti. Italijanski fašistični režim tako tudi v času začetne milejše zasedbene politike v Ljubljanski pokrajini ni prav nič popuščal primorskim Slovincem, temveč je do njih svoj odnos še zaostрил (drugi tržaški proces). V skladu z začetno italijansko okupacijsko politiko je bila Ljubljanski provinci s statutom sicer zagotovljena narodna in kulturna avtonomija, kljub temu pa so se že tedaj okupacijske oblasti odločno zavzele za čim hitrejšo vraščanje dežele v italijanski fašistični sistem. Dolgoročno pa je bila že od vsega začetka predvidena asimilacija slovenskega prebivalstva v Ljubljanski pokrajini (Santoro, 2005). V spomenici vojaških oblasti v Ljubljanski pokrajini konec novembra 1941 je bilo zapisano: »Preslepil nas je lažni lesk višje omike, kar naj bi bila svojstvena značilnost tega prebivalstva, in prepustili smo se udobni utvari, da bo tak moralen in kulturn napredek sam od sebe deloval v našo korist, kar da bo – brez truda z naše strani in že zaradi privlačnosti dveh civilizacij, naše in njihove – pripeljalo do družbenopolitičnega amalgama te zanemarljive manjšine z veliko italijansko skupnostjo.« (Ferenc, 1987; Godeša, 1995) V tem pogledu so se fašistični načrti do neke mere razlikovali od njihovega odnosa do Hrvatov, za katere so menili, da jih, za razliko od Slovencev, ki so majhni in dolgoročno ne bodo preživel v novem redu, ki so ga ustvarjale sile osi, ne bo mogoče asimilirati. Ob tej začetni fašistični okupacijski politiki v Ljubljanski pokrajini velja izpostaviti še en vidik, ki ga omenja Damijan Guštin, da je bila »Ljubljanska pokrajina v propagandni sliki kot skoraj avtonomna tvorba, toda dejansko se je njen položaj razlikoval od preostalih provinc države le v tistih segmentih, ki so izhajali iz neurejenosti statusa. Ker je bilo mogoče italijansko državno ureditev in zakonodajo uvesti le postopoma, se je ta prehodni značaj kazal kot izraz posebne naklonjenosti do Slovencev. Poleg tega je nepripravljeno stanje pomenilo, da še dolgo ne bo mogoče urediti državljanstva za prebivalce novih pokrajin, vpoklica vojaških obveznikov v vojsko, da ne govorimo o praktičnih problemih, s katerimi se je nova oblast soočala zaradi skoraj popolnega neznanja italijanskega jezika med priključenim prebivalstvom. V takih razmerah je bilo poceni biti velikodušen in nezmožnost predstavljati kot koncesijo.« (Guštin, 2007)

Ko pa je bila po dokončni razmejitvi med Italijo in Nemčijo in po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo neposredna nemška nevarnost odvrnjena, se je v italijanskih očeh začel spreminjati tudi odnos do Slovencev v Ljubljanski pokrajini.

III.

Hkrati je postajal odnos Slovencev do italijanskih okupacijskih oblasti vse bolj odklonilen in razvilo se je odporniško gibanje, ki je imelo za cilj izgon okupatorjev. Politično, kulturno in gospodarsko privlačnost Italije, ki naj bi domače slovensko prebivalstvo postopno fašizirala in v perspektivi tudi poitalijančila, je začela nadomeščati politika zaostrovanja v odnosu do Slovencev (Godeša, 1999). Tako je septembra 1941 visoki komisar Grazioli izdal odredbo o konfinaciji in o ustanovitvi izrednega sodišča. Nato je v vse bolj zaostrenih razmerah Mussolini 19. januarja 1942 pooblastil vojsko za obrambo javnega reda in miru ter ji v tem pogledu podredil tudi oborožene oddelke civilne

uprave v Ljubljanski pokrajini (Osti Guerrazzi, 2011). V tem kontekstu je 1. marca 1942 sledila okrožnica 3C poveljstva 2. armade, ki je določala stroge ukrepe proti upornikom in njihovim podpornikom: streljanje talcev, internacije, požige in rušenje hiš ter celih naselij (Godeša, Tominšek Rihtar, 2007).

Nasilje fašističnih oblasti, ki se je izražalo v najrazličnejših oblikah (npr. internacije, konfinacije, procesi pred vojaškim sodiščem, usmrtitve, streljanje talcev itd.), je postalo sestavni del okupacijske politike v Ljubljanski provinci.

Od februarja 1942 dalje so italijanske zasedbene oblasti v Ljubljanski pokrajini poslale v internacijo med 25 in 30 tisoč ljudi v koncentracijska taborišča Gonars, Monigo, Visco, Chiesanuova, Renicci ter še zlasti na otok Rab, kjer je bila zaradi nečloveških razmer umrljivost internirancev največja. Zato je slednje taborišče tudi postalo nekakšen simbol italijanske okupacijske politike v Sloveniji in deloma tudi na Hrvaškem (Ferenc, 2000).

Okupacijske oblasti v Ljubljanski provinci so odgovorne za smrt 5.000 ljudi. Poleg tega so italijanske okupacijske oblasti v duhu politike »divide et impera« poleti 1942 podprle slovenske protikomunistične, zlasti katoliško politično usmerjene sile, ki so iz strahu pred komunistično revolucijo obravnavale partizansko gibanje kot hujšo nevarnost kot okupacijo in privolile v sodelovanje. Nasilje je doseglo vrhunec med štirimesečno italijansko vojaško ofenzivo poleti in jeseni 1942. Mussolini je poleti 1942 v svojem govoru v Gorici javno grozil Slovincem, da tisti, ki ne bodo položili orožja in nehali »bolno sanjati«, naj vedo, da bodo popolnoma uničeni in njihovo imetje in hiše dobesedno zbrisane z zemlje (Ferenc, 1987).

V skladu s takšnimi Mussolinijevimi grožnjami je avgusta 1942 visoki komisar Emilio Grazioli predlagal vrsto raznarodovalnih ukrepov, vključno z možnostjo uničenja ali preselitve domačega prebivalstva, vendar uresničenje teh načrtov vojne razmere niso dopuščale.

Italijanska okupacijska politika ni zmogla oblikovati uravnoteženega odnosa do tega ozemlja in njegovih prebivalcev. Okupacijsko politiko so bolj kot hladen razum vodila čustva in ni presenetljivo, da je nihala med dvema skrajnostma. Medtem ko je sprva predvojna slovenska politična elita dojemala italijansko fašistično okupacijo v primerjavi z nacistično kot manjše zlo, pa se po zaostritvi razmer v Ljubljanski provinci v očeh Slovencev fašistična politika ni v ničemer več razlikovala od krute nacistične (Godeša, 1996). Konec nekoherentne in neuspešne fašistične politike pa je prinesel podpis premirja 8. septembra 1943, ko se je bila italijanska okupacijska oblast prisiljena umakniti iz Ljubljanske province.

ITALIAN AND GERMAN OCCUPATIONS OF SLOVENIA DURING WORLD WAR II - SOME COMPARATIVE ASPECTS OF THEIR INITIAL OCCUPATION POLICIES

Bojan GODEŠA

Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: bojan.godesa@inz.si

SUMMARY

The Nazi occupying forces in the occupied territory did not recognize the right of existence of the Slovenes as a nation. Their goal was the germanisation of the occupied areas. The Nazi occupiers began implementing their national disintegration plans in the occupied territories immediately after the occupation, having already made such plans before the war. Although the Nazi authorities never carried out a formal, legal annexation of the occupied territory, nevertheless it was actually very thoroughly integrated into the Nazi policy of the German state in many aspects. Fascist Italy repeatedly advocated the breaking up of the Yugoslav state, but in this it was strategically focused mainly on the eastern Adriatic coast (particularly Dalmatia) and in this context the Slovenian territory in Yugoslavia had a highly marginal role, since it had already been allocated the strategic borders (the Postojna Gate) in the area after the First World War by the Rapallo Border Agreement. Therefore, in point of fact, Italy did not yet have a well-defined specific plan about what to do with the occupied Slovenian territory prior to its invasion of Yugoslavia and what position it should take towards the population. The operation was supposed to be based on a »cultural« policy, which was already known among the Slovenes in the Primorska region before the First World War. This political orientation resulted from the assumption that Italian culture, based on two millennia of Roman tradition, would subdue the Slovenian one and Slovenians would eventually blend together with it and adopt its fascist spirit. A significant but not decisive role in shaping the initial Fascist occupation policies in the Ljubljana Province was played by the operation of the ante-bellum Slovenian elite, headed by the pre-war Ban Dr. Marko Natlačen. In contravention of the provisions of international law, on 3 May 1941 Italy carried out the annexation of the Ljubljana province, which, according to the statutes, had been provided by national and cultural autonomy, but the occupying forces were immediately determined to achieve a fast integration of the territory into the Italian fascist system. After the final demarcation of borders between Italy and Germany and after the Nazi attack on the Soviet Union, the imminent German threat to the Italian state became minimal; consequently, the Italian attitude towards the Slovenes in the Ljubljana province started to change. At the same time, the relationship of the Slovenes towards the Italian occupation forces grew increasingly more negative and this gave rise to a resistance movement, which developed with the aim of the expulsion of the invaders. The political, cultural and economic attraction of Italy, which was supposed to gradually turn the Slovenian population fascist and in prospect also italianised, began to be replaced by increasingly strained relations with the Slovenes. Italian occupation policy was not able to establish a balanced relationship with

the territory and its inhabitants. The occupation policy was led by emotions rather than by cold reason, so it is not surprising that it continuously swung between two extremes. While at first the pre-war Slovenian political elite perceived the Italian fascist occupation as the lesser evil in comparison with the Nazis, after the escalation of the situation in the province of Ljubljana the Slovenians started to see that the fascist policy was in no different from the atrocious Nazi policy. The end of the incoherent and ineffective fascist policy was brought about by the signing of the armistice on 8 September 1943, when the Italian occupation authorities were forced to withdraw from the Ljubljana province.

Key words: Slovenia, 1941–1945 occupation, occupation policy, assimilation, violence

VIRI IN LITERATURA

- ADAP (1969):** Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918–1945. Die Kriegsjahre. 5. Tom (prvi poltom–Februar–April 1941). Göttingen.
- Boban, L. (1974):** Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. Vol. II. Zagreb.
- Bottai, G. (2001):** Diario 1935–1944. Milano.
- Bucarelli, M. (2006):** Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939). Bari.
- Burgwyn, J. (2009):** Imperij na Jadranu. Mussolinijevo osvajanje Jugoslavije: 1941–1943. Mengeš, Ciceron.
- Ciano, G. (1960):** Zaupni dnevnik grofa Ciana. Maribor.
- Cuzzi, M. (1998):** L'occupazione italiana della Slovenia (1941–1943). Roma.
- Ferenc, T. (1968):** Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor, Obzorja.
- Ferenc, T. (1987):** Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942. Maribor, Založba Obzorja.
- Ferenc, T. (2000):** Rab - Arbe - Arbissima: konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini: 1941–1943 (dokumenti). Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino - Društvo piscev zgodovine NOB.
- Godeša, B. (1995):** Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Godeša, B. (1996):** Poročilo iz pekla (Življenje naših internirancev po taboriščih v Italiji). Primorski dnevnik, 52, 199, 14–16.
- Godeša, B. (1999):** Le autorità italiane di occupazione e gli intellettuali sloveni. Quale storia, 27, 1, 133–170.
- Godeša, B. (2011):** Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Godeša, B., Tominšek Rihtar, T. (2007):** La Slovenia e le sue vittime (1940–1946). V: Pallante, P. (ur.): Foibe. Memoria e futuro. Atti dei Convegni internazionali di Roma e di Rovigo. Roma, Editori Riuniti.

- Gorla, G. (1959):** *L'Italia nella seconda guerra mondiale. Diario di un milanese, ministro del Re nel governo di Mussolini.* Milano, Baldini&Castoldi.
- Guštin, D. (2007):** Predigra kolaboracije. V: Stanovnik, J. (ur.): *Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu.* Slovenski zbornik 2007. Ljubljana.
- Jurčec, R. (1967):** *Skozi luči in sence 1914–1958.* III. knjiga: 1935–1941. Buenos Aires.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec, J. (2000):** *Zgodovina Slovencev v Italiji 1868–2000.* Ljubljana, Nova revija.
- Konstantinović, M. (1998):** *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941.* Londonske beleške 1944–1945. Novi Sad.
- Kuhar, A. (2001):** *Avtobiografija. Pogledi: glasilo inštituta Studia Slovenica,* 46–47.
- Osti Guerrazzi, A. (2011):** *L'Esercito italiano in Slovenia 1941–1943. Strategie di repressione antipartigiana.* Roma, Viella.
- Rodogno, D. (2003):** *Il nuovo ordine Mediterraneo. Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa (1940–1943).* Torino, Bollati Boringhieri.
- Santoro, S. (2005):** *L'Italia e l'Europa orientale. Diplomazia culturale e propaganda 1918–1943.* Milano.
- Slovenec.** Ljubljana, Ljudska tiskarna, 1873–1945.
- Stanovnik, J. (2007):** *Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: Slovenski zbornik 2007.* Ljubljana, GO ZZB NOB Slovenije.
- Sundhausen, H. (1982):** *Geschichte Jugoslawiens 1918–1980.* Stuttgart - Berlin - Köln - Mainz.
- Verna, F. P. (1985):** *Yugoslavia under Italian rule, 1941–1943: Civil and Military Aspects of the Italian Occupation.* Santa Barbara, University of California.